JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Fingerroos, Outi

Title: Tiedonarkeologisia pohdintoja Viipurin vuoden 1918 haudatuista muistoista

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 2021

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Fingerroos, O. (2021). Tiedonarkeologisia pohdintoja Viipurin vuoden 1918 haudatuista muistoista. In S. Grünthal, & K. Korjonen-Kuusipuro (Eds.), Diasporan Viipuri : muistojen kaupunki sotien jälkeen (pp. 156-178). Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita, 23. https://doi.org/10.47564/vskst.113667

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

23

Diasporan Viipuri

Muistojen kaupunki sotien jälkeen

TOIM.
SATU GRÜNTHAL & KRISTIINA KORJONEN-KUUSIPURO

Kannen kuva: Postikortti 1900-luvun alusta. Yksi Monrepos´n puiston kiinalaisista kaarisilloista. Wiipurin Arkistoyhdistys (WAY), a5a71. Wiipuri.fi.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23
Diasporan Viipuri – Muistojen kaupunki sotien jälkeen

Toimittaneet:
Satu Grünthal (osan toimittaja)
Kristiina Korjonen-Kuusipuro (osan toimittaja)
Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)
H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)
Iisa Aaltonen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-69280-7-4 (sid.)
ISBN 978-952-69280-8-1 (PDF)
ISSN 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2021, Digipaino Kirjaksi.net
Painosmäärä: 250 kpl

Ensimmäinen painos

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

OUTI FINGERROOS

Tiedonarkeologisia pohdintoja Viipurin vuoden 1918 haudatuista muistoista

Johdanto

Artikkeli kertoo vuoden 1918 sisällissodasta ja sen muistamisesta Viipurissa sotien 1939–1945 jälkeisenä diasporan aikana. Tätä kaikin tavoin traagista ja vaikeaa vuotta kuvaa parhaiten ilmaisu poikkeusaika. Sisällissota oli poikkeuksellinen eritoten Viipurissa: kaupunki oli sodan loppuvaiheessa ja jälkiselvittelyjen aikana väkivallantekojen paikka. Käytän siksi tästä sisällissotaa seuranneesta ja yli puoli vuosisataa kestäneestä poikkeusajasta ”haudattujen muistojen” metaforaa. Haudatut muistot viittaavat väkivaltaisiin kuolemiin, joista punaisen puolen muistitiedossa on paljon jälkiä. Vuosien 1939–1945 sotiin asti sisällissodan muistelukulttuuri oli jyrkästi kahtiajakautunutta, ja sodan monia totuuksia toistettiin ja vaalittiin vain omien joukossa. Ainoastaan valkoisen puolen käymä sota kelpasi kansakunnan jakaman historiakulttuurin ainekseksi.[1] Haudatut muistot siis symboloi historiakulttuurin aikaa, jossa menneisyydestä vaiettiin ideologisista syistä. Vasta 1960-luvulla historian kipeää perintöä ryhdyttiin tarkastelemaan moniäänisemmin, ja prosessi on jatkunut näihin päiviin asti.

Artikkelissa paneudun siihen, miten diasporassa eläneet jälkipolvet ovat käsitelleet sisällissodan poikkeuksellista aikaa 1960-luvulla suomalaisiin arkistoihin kerätyssä, punaisen puolen muistelukerronnassa. Tarkastelu laajenee sisällissodan historiatulkintoihin ja niiden muutoksiin. Käsittelen vuoden 1918 sisällissodan muistoja Viipurissa sekä sodan historiantulkintojen sedimenttejä ja kahtia jakautunutta muistelukulttuuria. Artikkeli pyrkii konkretisoimaan Eeva Kilven kirjoittamat kauniit sanat siitä,

> miten menneisyytenne, menneisyytemme palvonta, rakkautemme Karjalaan vaatii aina silloin tällöin itse kultakin pientä yksinpuhelua ja asioitten kirjaamista nykyhetken näkökulmasta yhtä lailla kuin se vaatii dialogia, yleistä keskustelua ja kriittistä analyysia.[2]

Artikkelini muistitietoaineisto on koottu Kansan Arkistoon, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon (aiemmin Kansanrunousarkisto) ja Työväen Arkistoon[3] aikana, jolloin sota ei ollut vain punainen tai valkoinen vaan väki-

valtainen, kipeä ja traumaattinen.[4] 1960-luvun asenneilmapiiri vaikutti ratkaisevasti siihen, millä tavalla myös diasporassa elävät siirtokarjalaiset – ja koko Suomi – myöhemmin hahmottivat lähimenneisyytensä. Italialaisen muistitietotutkijan Alessandro Portellin mukaan valloittajien tai voittajien historiaa kirjoittavat omaksuvat kerronnassaan helposti kaikkitietävän kertojan roolin. He kertovat menneisyyden tapahtumista kolmannessa persoonassa ja tapahtumakulkuja dominoiden. He ikään kuin nousevat kertomusten yläpuolelle ja vaikuttavat samalla riippumattomilta, objektiivisilta ja puolueettomilta. Portellin mukaan muistitietotutkimus on merkityksellistä, koska tarkastelun lähtökohtana on menneisyyden moniäänisyys.[5] Hänelle itselleen on tyypillistä muistitietotutkimus, jossa menneisyyttä kuoritaan kuin sipulia. Tarkastelu etenee sisäkkäisestä kerroksesta toiseen, ja alta paljastuu lopulta menneisyyden ydin. Portelli siis kannustaa tutkijoita menneisyyden palvonnan sijasta kriittiseen analyysiin, dialogiin ja asioitten uudelleen kirjaamiseen askel askeleelta.

Viipurin punaisten kuolemia käsittelevässä muistitiedossa poikkeavuuden teema toistuu monin eri tavoin, ja vaikenemisen padot murtuvat. Punaisten muistelijoiden kirjoittamissa teksteissä korostuvat kuoleman arvottamiseen ja muistin paikkoihin liittyvät teemat. Muistin paikat symboloivat vahvasti sitä vaikenemisen ilmapiiriä, joka pitkään liittyi vuoden 1918 sisällissodan aiheuttamiin traumoihin. Muistitiedossa onkin väkeviä kuvauksia etenkin Papulan hautausmaasta ja Ristimäessä sijaitsevasta Koirien hautausmaasta.[6] Paneudun näihin tapahtumiin tässä artikkelissa yksityiskohtaisemmin. Kiinnostavaa on myös se, että punaisten omat muistin paikat Viipurissa eivät ole koskaan olleet karjalaisten kotiseutumatkojen vakinaisia kohteita, vaikka ne ovat 1900-luvulla käytyjen sotien merkittävimpiä tapahtumapaikkoja Viipurin kaupunkialueella. Ne kuuluivat haudattuihin muistoihin, joista myöhemmät sukupolvet eivät välttämättä tiedä vieläkään mitään.

Sedimenteillä viittaan artikkelissani kriittiseen menneisyyden tarkastelun tapaan ja tiedon arkeologiaan, joka tarkoittaa tieteen yleiskielessä jollekin aikakaudelle tyypillistä tiedollista järjestelmää. Ranskalainen filosofi ja historiantutkija Michel Foucault kytkee tiedon arkeologian ennen kaikkea ajattelun historiaan ja sen tutkimiseen. Tässä artikkelissa sedimenttityö liittyy myös omaan tutkijanpositiooni: olen itsekin taustaltani karjalainen ja käynyt viipurilaisilla muistin paikoilla lukemattomia kertoja yhdessä diasporan kokeneiden siirtokarjalaisten kanssa ja muiden Viipuriin suuntautuneiden retkien yhteydessä. Foucault'n mukaan menneisyydestä on mahdollista kaivaa esiin erilaisia sedimenttejä ja tutkimuksen tehtävänä on purkaa ja eritellä niitä. Tiedon arkeologiassa menneisyyden sedimentit, kuten kysymykset inhimillisestä toimijuudesta ja tiedon alkuperästä, tulevat julki.[7]

Artikkelini tuottama kuva vuoden 1918 Viipurista on kaleidoskooppimainen, ja näytteet menneestä ovat kiinnostavia sellaisenaan. Näytteet ovat pieniä palasia menneisyyden koko kuvassa, ja tekstissä ne sijoitetaan dialogiin muiden olemassa olevien tiedollisten järjestelmien kanssa.[8] On huomioitava, että pääosa sisällissodan kokeneista ihmisistä ei koskaan kirjoittanut tai puhunut menneestä. Emme siis tiedä heidän kokemuksistaan. Tällainen hermeneuttinen näkökulma tietoon ja maailmaan on väistämättä vajaa ja keskeneräinen.

Muistamisen ja unohtamisen sedimenttejä kaivamamassa

Lähden kaivamaan menneisyyden sedimenttikerroksia ensimmäiseksi arkistoista, jotka tiedostivat sisällissodan kahtiajakautuneen muistelukulttuurin olemassaolon ja toteuttivat 1960-luvulle tultaessa keruita, jotka tuottivat massiivista muistitietoaineistoa sisällissodasta. Arkistoihin kertyi kymmenien tuhansien sivujen muistitietoaineisto sisällissodasta, ja yksittäisissä teksteissä korostuvat Foucault'n yllä kuvaamat kysymykset inhimillisestä toimijuudesta ja vaihtoehdoista vallalla oleville diskursseille. Hävinnyt sodan osapuoli oli kirjoittanut aikaisemmin lähinnä omiin muistojulkaisuihinsa ja vaalinut punaista perintöä työväenliikkeen sisällä ja perhepiirissä.[9] Tästä syystä sisällissotaa käsittelevä historiakulttuuri muuttui merkittävästi 1960-luvulla. Hävinnyt osapuoli sai instituutioilta kannustuksen tarttua kynään.

Punaisen puolen muistelijat saivat ensimmäiseksi kehotuksen kirjoittaa työväen omiin arkistoihin eli vuonna 1945 perustettuun Kansan Arkistoon ja vuonna 1909 perustettuun Työväen Arkistoon. Arkistot käynnistivät kilpakeruita, joiden avulla haluttiin edistää historian uutta tulkintaa.[10] Tekstejä lukiessa aistii tänäkin päivänä, miten "tapahtumien antamat muistot häälyvät vain ohuen pinnan alla, josta raateri syöksee helposti ulos laavaa",[11] kuten yksi aikalaisista kirjoittaa. Muistelukerronnan keskiössä ovat sodan kokeneiden ihmisten näkökulmat, ja arkistojen tekstit ovat inhimillisiä todisteita siitä, mitä vuoden 1918 sisällissodasta Viipurissa punaisten puolella ajateltiin. Vasta 1960-luvulla – 50 vuotta sodan jälkeen – perinteinen, valtaa pitävien näkökulmaa toistava menneisyyden tulkinta sai rinnalleen kilpailevia ja vaihtoehtoisia tulkintoja. Eeva Kilven peräämä dialogi ja kriittinen itsetutkiskelu vaativatkin uuden sukupolven ja uuden aikakauden. Hitaallakin muutoksella oli valtava merkitys. Etenkin konfliktien uhreille pohdinnat olivat jopa vapauttavia.[12]

Minkälaista 1960-luvun kilpakeruissa tallennettu, vuotta 1918 käsittelevä muistitieto on? Keitä muistelijat olivat ja miksi he kirjoittivat niin hanakasti arkistoihin? Mitä tämä muistitieto tarkoittaa sisällissodan muistelukulttuurin ja tiedonarkeologian näkökulmasta? Sisällissodan punaisen perinnön arvoa

korosti ensimmäisenä vasemmistolaisen työväenliikkeen keskusarkisto Kansan Arkisto, jonka tehtävänä on kansalaisjärjestöjen, työväenliikkeen ja työväestön sosiaali- ja kulttuurihistoriaan liittyvän aineiston säilyttäminen.[13] Se organisoi sisällissotaa käsittelevän keruun jo vuonna 1957. Lehdistölle tarkoitetussa kirjeessä ”Luokkasodan muistot talteen” määriteltiin tarkemmin, mistä Kansan Arkiston keruuhankkeessa oli kyse. Tallennustyöllä koettiin olevan merkitystä sekä työväenliikkeelle että yhteiskuntahistorian tutkimukselle:

> Jotta totuus v:n 1918 tapauksista säilyisi mahdollisimman täydellisinä jälkipolville ja maamme työväenliikkeen sekä yhteiskuntahistorian tutkijoiden käytettävissä olisi luotettavampaa aineistoa kuin vähemmän tieteenomaiset selostukset ”vapaussodasta” voittajien kuvaamana, vetoavat Suomen Työväenliikkeen Historiaseura ja Kansan Arkisto kaikkiin kansalaisiin, joilla on hallussaan vallankumousvuosien 1917–1918 aineistoa. – – – Kehoitamme kaikkia, joilla on hallussaan käsinkirjoitettuja tahi painettuja vv. 1917–1918 tapauksiin liittyviä asiakirjoja, valokuvia ym. aineistoa luovuttamaan ne Kansan Arkistolle, Helsinki, Sturenkatu 4, missä ne tulevat olemaan koko työväenliikkeen ja ennen kaikkea historian tutkijoiden käytettävissä.[14]

Kansan Arkisto lähetti loppuvuodesta 1977 vielä uuden ”Vetoomuksen kaikille työväenliikkeen jäsenille”. Vetoomuksella tavoiteltiin työväenliikkeen ”merkittäviä taistelukokemuksia”. Työväen ”historia-ainehisto” tuli saada arkistoon talteen ”tutkijain ja jälkipolvien käyttöön” ja ”täydentämään historian kokonaiskuvaa”.[15]

Kansan Arkiston oma poliittinen agenda ilmenee kirjoittajien motivoinnissa käytetyistä sanamuodoista. Tavoitteena oli, että työväenliikkeen jäsenet tuottaisivat arkistoon ”luotettavampaa aineistoa kuin vähemmän tieteenomaiset selostukset ’vapaussodasta’”. Keruutyö pidettiin lähtökohdiltaan mahdollisimman aatteellisena, jotta ”totuus v:n 1918 tapauksista säilyisi mahdollisimman täydellisinä”.[16] Kansan Arkiston sisällissotaa käsittelevä kokoelma onkin kirjava kokoelma eri lähteistä koottuja ja saatuja tekstejä ja dokumentteja. Joukkoon mahtuu myös mittava otos erilaisia muistelmia, joita ovat kirjoittaneet 1900–1920-luvuilla syntyneet työläiset. Punaisen puolen näkökulmien esiintuonti on muistelukerronnassa selkeän ideologista, jopa vimmaista. Usein muistelijat myös tulkitsevat historiaa ja kritisoivat vastapuolen tunnustamaa aatetta. Voikin ajatella, että muistaminen on kirjoittajille sekä historiallisen kokemuksen välittämistä eteenpäin että harkittua vaikuttamista.[17] Kirjoittajat ovat tietoisia siitä, että he tuottavat menneisyydestä tulkintaa, jota historian sedimenteistä ei muulla tavoin voi kaivaa esille.

Toinen työväen ja sodan hävinneen puolen muistitiedosta 1960-luvulla kiinnostunut arkisto oli Työväen Arkisto, joka on ennen kaikkea kansanliikearkisto ja Suomen Sosiaalidemokraattisen Puolueen poliittisen ja ammatillisen työväen-

liikkeen keskusarkisto. Arkiston perustehtävänä oli aluksi koota aineistoa poliittista työtä varten, mutta muistitiedon ja työväkeä koskevan perinteen kerääminen vahvistui erityisesti 1960-luvulla, kun Työväen Muistitietotoimikunta ryhtyi organisoimaan kohdekeruita muun muassa Helsingin työväen oloista, osuustoiminnasta, työväen urheilusta ja muista työväenliikkeen kannalta merkittävistä teemoista.[18] Sisällissotaa koskevan tiedon äärellä Työväen Arkisto teki 1960-luvulla pohjatyötä, joka tiedon arkeologian näkökulmasta oli uutta luovaa. Arkisto on kiinnostunut työväestön inhimillisestä toimijuudesta, menneisyyden subjektiivisuudesta, katkoksista, mikroskooppisista näkökulmista ja vaihtoehdoista.[19]

Sisällissodan ”Itsenäistyminen ja kansalaissota 1917–1918” on Työväen Arkiston laajin yhtenäinen historian yksittäistä murrosaikaa käsittelevä aineistokokonaisuus. Aineisto koostuu pääosin vuosina 1964–1965 toteutetun keruun ”Vuosien 1917–1918 muistot talteen” teksteistä. Työväen Muistitietotoimikunnan *Muistitietouutisissa* julkaistiin vuonna 1965 keruukehotus, jossa perustellaan vuosia 1917–1918 käsittelevän keruun tarpeellisuus näin:

> Historiamme vaiherikkaat ja raskaat vuodet 1917–1918 ovat lähes 50 talven takaisia. Paljon noiden aikojen tapahtumista ja ihmiskohtaloista on unohtunut. – Nyt on aika käydä entistä perusteellisempaan totuutta noudattavaan työhön noiden kohtalon aikojen vaiheiden kirjaamiseksi. Jokaiselta paikkakunnalta on tallennettava muistitietoja. Ei ainoastaan sota ja vaino, vaan tuon ajan muistot kokonaisuudessaan ovat keruun kohteena.[20]

On kiinnostavaa, että Työväen Muistitietotoimikunnan keruujulistuksen keskiössä pääteemoina olivat vallankumouksen taustat, vuoden 1917 sisäiset olot, punakaartit sekä punainen ja valkoinen valta, eivät ainoastaan sisällissodan 1918 kolme kuukautta.[21] Keruukehotuksen painotuksista huolimatta arkistoon alkoi tulvia muistitietoa sodan kokeneilta ihmisiltä. Arkisto avasi ”tämmösen palveluluukun”, kuten arkiston pitkäaikainen tutkija Risto Reuna on jälkeenpäin kuvannut. Vuoden 1965 keruu tarjosi 50 vuoden aikana kertyneille traumoille ja patoutumille purkautumistien: ”ikään kuin tätä asian sanomista julkiseksi, mikä on ollut piilossa”.[22]

Aikalaiskokemusten, traumojen ja patoutumien lisäksi sotakuolemat ovat muistitietoa selvästi leimaava teema. Varsinkin Viipuria käsittelevässä muistitiedossa vankileirit, teloitukset ja kuolema toistuvat tiuhaan. Muistelijat kirjoittavat Papulanmäen punaisesta sankarihautausmaasta, sodan jälkiselvittelyistä, punaisten ruumiiden häpäisytoimista, valkoisesta terrorista, teloituksista ja punaisten joukkohaudasta Ristimäessä. Kirjoittajat viestivät muistelemisen tarpeesta myös kuvittelemilleen lukijoille:

> Näitä tapahtumia olisi niin paljon ettei jaksaisi koskaan kaikkea saada paperille nämät kaikki ovat vähäisiä tietoja tässä mutta olen kaiken sen kauhun nähnyt omin silmin.[23]

Työväen Arkiston viipurilaisten kirjoittajien joukoista en tunnistanut ainoatakaan valkoista. Työväen Arkiston muistelijat kirjoittavat sävyisämpiä tekstejä kuin Kansan arkiston muistelijat, ja useimmat tekevät eroa paitsi valkoisiin myös kommunistiseen puolueeseen. Työväen Arkistolla ja Kansan Arkistolla on oma, poliittisesti tiedostava kirjoittajakuntansa, ja arkistojen kontekstilla näyttää olleen selkeä vaikutus tekstien ilmaisumuotoon.

> Kansalaissodan jälkeen olin jyrkästi työväen puolella. Heti, kun alettiin nostaa järjestöjä pystyyn, olin mukana. Ei silloin muistaakseni paljon pelätty. Punakaartissa oloa ei kaduttu, mutta suunta oli selvitettävä. Meidän Liikeliiton osastossa ei ollut suuntariitoja. Henkilökohtaisesti en joutunut painostuksen kohteeksi työnantajankaan taholta. Kommunistien kanssa en ole ollut kosketuksissa.[24]

Ulla-Maija Peltonen on analysoinut kirjeenvaihtoa, jota Työväen Arkisto kävi kirjoittajien kanssa. Työväen Arkiston muistelijat puhuttelevat kerääjätahoa erilaisin vivahtein: saatekirjeissä esitetään kysymyksiä, kommentoidaan ja jopa arvostellaan keruun yksityiskohtia. Kirjoittajat myös lähestyvät arkistoa tuttavallisesti ja yhteisyyttä korostavin ilmauksin.[25] Esimerkiksi Viipurissa syntynyt ja kirjoitushetkellä 80-vuotias nainen kirjoittaa menneisyydestään, koska hän kokee olevansa ikänsä puolesta siihen velvoitettu:

> Tietäkseni ei ole tältä paikkakunnalta elossa kuin minä jotka muistaisivat niitä aikoja niin niinkuin ne olivat silloin.[26]

Viipurissa vuonna 1887 syntynyt mies puolestaan reagoi keruukehotukseen niin, että hän asettaa henkilökohtaiset muistonsa taka-alalle. Ratkaisu on luonteva, sillä yksilöllisen kokemuksen häivyttäminen suuremman asian tieltä kuului kirjoitushetkellä työväenliikkeen ideologiaan:

> Tässä voisin vielä jatkaakin tuota vankilaelämän kuvausta, samoin myös valtiorikosoikeuksien tuomioita, mutta kun ne lienevät jo melko yleisesti tunnettuja, ei kertomuksen tämän laatuisella jatkamisella liene enää mainittavaa merkitystä. Niin ikään voisin jatkaa omia henkilökohtaisia kokemuksia vankileiriajalta, mutta kun tälläkään ei liene varsinkaan historian kirjoituksen kannalta mainittavaa merkitystä, jätän senkin enemmän kertoilemisen silleen.[27]

”Noiden sotavuosien muistot vaikuttavat yhä yhteiskunnassamme”

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto oli kolmas arkisto, joka käynnisti vuosien 1917–1918 muistitiedon keruuhankkeen Kansan Arkiston ja Työväen Arkiston vanavedessä vuonna 1965. Kansanrunousarkisto poikkesi ideologialtaan selkeästi Kansan Arkistosta ja Työväen Arkistosta, sillä sen keruiden perinteisenä kohteena oli ollut niin kutsutun agraarin Suomen perinne. Muut yhteiskuntaluokat tekivät Kansanrunousarkistoon 1960-luvulla vasta tuloaan, mikä selittää sen, että sisällissodan perintöön ei oltu aikaisemmin valmiita kajoamaan.[28] Ulla-Maija Peltonen on jopa osoittanut, että Suomen itsenäistymistä ja sisällissotaa käsittelevän perinteen keruu koettiin Kansanrunousarkistossa 1960-luvulla niin araksi ja vaikeaksi aiheeksi, että Martti Sarmelan, Urpo Vennon ja Pekka Laaksosen esitys toimittaa vuosia 1917–1918 käsittelevä antologia Suomen itsenäisyyden 50-vuotisjuhlan kunniaksi vaiettiin Seurassa lähimain kuoliaaksi.[29]

Vuosien 1917–1918 muistitietokeruu kuitenkin toteutettiin, ja se oli Kansanrunousarkiston historian suurin menestystarina: arkistoon tallennettiin 70 sidoksen ja yli 22 000 sivun laajuinen aineisto melkein 600 vastaajalta. Keruukehotus lähetettiin sanoma- ja aikakauslehdille vuonna 1967, ja sen allekirjoittajina olivat Kustaa Vilkuna, Martti Haavio ja Urpo Vento.[30] Kirjeestä on luettavissa tietoinen pyrkimys vaikuttaa sisällissodan kahtiajakautuneisiin asenteisiin liennyttävästi. Teksti perustelee, miksi vihdoinkin on Kansanrunousarkiston toteuttaman tieteellisen keruun aika:

> Vuodet 1917–1918 olivat Suomen tasavallan syntyhistorian tuskaista alkutaivalta, joka saattaa monien mielestä jo olla riittävästi selvitetty tai loppuun käsitelty. Mutta tiedämme, että noiden sotavuosien muistot vaikuttavat yhä yhteiskunnassamme; politiikassa, kirjallisuudessa, kansalaisten asenteissa ja vieläpä ihmisten välisissä suhteissa ja että nuo tapahtumat on perimätietona säilytetty sukupolvelta toiselle. Nyt aloitetulla kansantietouden kyselyllä ei pyritä keräämään pelkästään kokemusperäistä historiatietoa yksityisten ihmisten näkökulmasta, vaan myös kartoittamaan vaikutusta, joka tapahtumalla on ollut myöhempiin aikoihin; saamaan selville, millaisena tieto tapahtumista on säilytetty. Osallistuminen ei siten edellytä, että tiedonantaja olisi itse ollut tapahtumissa mukana. Kysely on osoitettu kaikille kansalaispiireille ja kaikille niille, jotka haluavat tuoda tietonsa tai mielipiteensä tutkimuksen ulottuville.[31]

Kansanrunousarkisto oli 1960-luvulla Suomen johtava tieteellinen perinne- ja keskusarkisto. Se, että arvostettu perinnearkisto otti vuosien 1917–1918 kiistellyn perinteen keräämisen tehtäväkseen, oli yhtäältä merkittävä murros tieteen eetoksessa ja akateemisen maailman tavassa mieltää kuluneet 50 vuotta. Toi-

saalta sisällissodan kaikkia kansalaispiirejä koskevan perinnön kerääminen nähtiin nyt myös yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti arvokkaana asiana. Enää sisällissodan kaikkia kansalaispiirejä koskeva perintö ei ollut pelkkää ”historian liikkumatonta materiaa” ja menneisyyden ”vanavettä”, kuten Foucault asian muotoilisi.[32] Sen sijaan Kansanrunousarkiston keruuta perusteltiin seuraavasti:

> aineisto [ei tule] palvelemaan yksinomaan tieteellistä tutkimusta. Tieteen kannalta on kysymys paitsi historiallisista tapahtumista myös siitä, miten ihminen on noina sekasorron vuosina käyttäytynyt, mistä hän on ammentanut toimintansa motiivit. Kyselymateriaali tulee siten palvelemaan monia tutkimusaloja, tiedettä humanistisen tutkimuksen kaikilla sektoreilla.[33]

Kansanrunousarkiston viipurilaisten kirjoittajien taustoista on saatavilla vain niukasti tietoa: ainoastaan kirjoittajien nimi, asuinpaikka, syntymäaika ja ammatti. Kirjoittajat välittivät teksteissään myös tietoa muistitiedon paikantumisesta Viipurissa, kannattamistaan ideologioista sekä myöhemmistä vaiheistaan esimerkiksi maansisäisessä siirtolaisuudessa. Ulla-Maija Peltonen pitääkin Kansanrunousarkiston kyselyohjeeseen liittyviä epätarkkuuksia selvänä puutteena keruun toteutuksessa. Kirjoittajien ideologista ja poliittista mielipidettä ei voi aina tarkasti määrittää.[34] Tällainen tekstien kontekstittomuus on kiinnostavaa. Voisi jopa kuvitella, että kyselyohjeen epätarkkuudet olivat aikanaan tietoisia valintoja. Kenties kahtiajakoa ei enää haluttu uusintaa tai toisintaa. Todennäköisempää kuitenkin on, että Kansanrunousarkisto halusi vaivihkaa kyseenalaistaa menneisyyden ”dominoivia tapahtumakulkuja”.[35]

Muistelijoilla oli selkeä tarve purkaa traumoja, mille Kansanrunousarkisto tarjosi kanavan. Valtaosa kirjoittajista oli punaisia, mutta Kansanrunousarkistoon kirjoitettiin hienovaraisemmin kuin Työväen Arkistoon ja Kansan Arkistoon. Oma tulkinta sodasta saatettiin jopa tunnustaa subjektiiviseksi:

> Kyselyohjeissanne on lopussa kohta: Jos olette kuullut kerrottavan noista ajoista, miten kuulemanne on Teihin vaikuttanut. Siksi jatkan vielä omalta kohdaltani.[36]
>
> Luokkasotamme esihistoria juontaa juurensa aikaan, jolloin etuoikeutettuja ilmeni, ja taistelu heitä vastaan aina vuosisatamme alkuvuosiin, sortovuosiin. Tällöin oli työväestön ja porvariston yhteistoiminta hyvä lukuun ottamatta suomettarelaisia. Suurlakko 1905 oli tapahtuma, joka särki yksimielisyyden. Porvariston mielestä menivät työväestön vaatimukset – 8t:n työaika, yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, yksikamarinen eduskunta – liian pitkälle.[37]
>
> Vaikka ajasta on kauan, eräät yksityiskohdat tulevat aina muistiin.[38]

Uudenlaista historiakulttuuria

Historiakulttuuri tarkoittaa tapaa, jolla ihmiset kohtaavat menneisyyden ja tekevät tiliä sen kanssa. Käsite viittaa sekä historiallisen viestinnän muotoihin että historian ja perinteen läsnäoloon ihmisten elämässä, arjessa ja yhteiskunnassa. Historiakulttuurin piiriin kuuluvat juhlapäivät, muistomerkit, kirjat, historiankirjoitus, katujen nimet ja seteleihin painetut aihelmat. Arkisemmissa yhteyksissä ihmiset kohtaavat historiakulttuurin esimerkiksi vanhojen ihmisten muistelukerronnassa, poliittisessa puheessa tai seuraamalla viihdettä ja populaarikulttuuria.[39] Historiakulttuuriin liittyvätkin oleellisesti menneisyyttä esittävät tai siitä kertovat asiat ja ilmiöt, joiden avulla tietyssä ajassa elävät henkilöt rakentavat historiallista identiteettiään ja kytkevät menneisyyden osaksi elämismaailmaansa.[40]

Sisällissodan jälkeisessä Suomessa historiakulttuuri oli pitkään ja ylisukupolvisesti kahtiajakautunutta ja luonteeltaan poliittista. Kutsun tätä puolen vuosisadan mittaista aikaa haudattujen muistojen ajaksi, sillä sisällissodan historia- ja muistelukulttuuri jakautuivat selkeästi kahtia kansallisesti merkittävään valkoiseen ja kansallisesti väheksyttyyn punaisen puolen perintöön. Kirjailija Elsa Hästesko (myöh. Heporauta) esimerkiksi toimitti heti sodan jälkeen kolmiosaisen *Sankaripoika*-muistojulkaisun alle 20-vuotiaana henkensä menettäneille valkoisille pojille, ja *Suomen Vapaussota* -nimisessä aikakauslehdessä julkaistiin vuosina 1932–1933 valkoisen puolen muistokirjoituksia. Valkoista perintöä vaalittiin lisäksi lukemattomissa paikallisissa muistojulkaisuissa ja muistelmateoksissa. Punaisen puolen muistelukulttuuriin liittyi muun muassa omien vainajien muistoa ylläpitävä valokuvien ja tiedon keruu. Työväen kuvalehti *Itä ja Länsi* julkaisi vuosina 1928–1929 tiedonkeruun saldoa lähes 3 400 ”vallankumoustaistelijan” osalta.[41] Sodan osapuolet myös harjoittivat omaa muistin politiikkaansa esimerkiksi vaalimalla sotien uhrien sankarikulttia, kuten Ulla-Maija Peltonen kirjoittaa:

> Kuoleman ylevyys, uhrautumisen arvokkuus ja sotilaan velvollisuus liitettiin sankaruuteen, joka perustuu runebergiläiseen arvo-malliin. Sen mukaan sotilaan valinta sodassa elämän ja kuoleman välillä on valinta kunnian ja kunniattomuuden välillä. Julkaisuissa korostettiin myös, että vainajat jättivät jälkeensä pyhän perinnön, joka jälkeenjääneiden oli velvollisuus muistaa.[42]

Historian käytön poliittiseen luonteeseen kuului 1960-luvulle asti punaisen puolen historiakulttuurin julkisten ilmenemismuotojen kieltäminen sekä niiden puuttuminen ja poistaminen.[43] Kenties traagisin esimerkki historiakulttuurin poliittisuudesta ja kahtiajakoisuudesta olivat punaisen puolen

sankarivainajien kunniaan liittyvät kiistat, joita varsinkin Viipurissa ratkottiin sisällissodan jälkeen vuosikymmeniä. Arkistokeruissa tätä perintöä onnistuttiin 1960-luvulla tallentamaan. Muistitietoaineisto sisältää rikkaita kuvauksia siitä, miten Viipurin punaiset hautasivat sodan aikana rintamilla kuolleet sankarivainajansa Papulassa sijainneelle hautausmaalle asiaan kuuluvin julkisin menoin. Kun sodan jälkiselvittelyt alkoivat, hävitettiin punaisen puolen sankarihautausmaa maisemasta kokonaan. Mädäntyneet ruumiit kaivatettiin haudoista, ja kaivajiksi marssitettiin Aleksanterinkadun punavankileiriläiset.

> Papulan mäelle ne hautasivat punaiset omansa, mutta heti kun Valkoiset valloitti Viipurin huojuvat nälkäiset heikot näännytetyt vangit pantiin kaivamaan ne haisevat ruumiit ylös. Liekö ollut niille enää paikkaa missään? Vaiko koirahautaan, sinnehän niitä vietiin ammuttavaksi eläviä terveitä ihmisiäkin. Valloituksen jälkeen monina viikkoina öisin.[44]

Tämän jälkeen punaisen puolen uhrit – mukaan lukien sankarivainajat, vankileireillä nälkään ja sairauksiin kuolleet, kuolemaan tuomitut sekä jälkiselvittelyissä surmatut suomalaiset ja venäläiset – kuopattiin seremonioitta Koirien hautausmaana tunnettuun joukkohautaan Ristimäkeen.

Vainajien muiston ja kunnian häpäiseminen oli Viipurissa niin totaalista, että se jätti pysyvät jäljet sekä punaisen puolen omaan historiakulttuuriin että vanhojen ihmisten muistelukerrontaan.[45] 1960-luvulla – kun tilaisuus vihdoin koitti – viipurilaiset muistelijat kirjoittivat arkistoihin kokemastaan katkerin ja poliittisesti täyteen ladatuin sanoin:

> [K]aiken riemun ja juhlinnan varjopuolena olivat öiset näytelmät, kun punakaartilaisvankeja kuljetettiin ammuttavaksi koirahaudalle, Pietarintien varteen.[46]
>
> Valkoiset pitivät oikein viina juhlat, ja monta päivää. Silloin ei työmiehen henki ollut minkään arvoinen. Aamulla 5–6 välillä kuului eläinhautuumaalla konekivääriammuntaa, sinne päättyi tie kuinka monen sadan työmiehen ja naisen matkan pää. Samoin kaupungin ympäristön vallien välissä.[47]
>
> Vaan joka aamu kello viiden seutuvissa kuului tutut kuularuiskun äänet mitkä nyt tuli koirahaudalta päin. – – – Kai luoja on järjestänyt kohtalot, toisille koirahauta ja eräät kirkon kupeelle. Kirkon siunaus ei kuulu työläisille vaan nimellä kansan lahtarit.[48]

Sotaa seuranneina vuosikymmeninä valkoinen historiakulttuuri ja punaisen puolen tekemä surutyö kohtasivat erilaissa muistin paikoissa ja maisemissa kaikkialla Suomessa.[49] Viipurissa tämä konkretisoitui, kun punainen ja valkoi-

nen puoli kamppailivat siitä, miten Koirien hautausmaa sai näkyä kaupunkitilassa. Viipurilaiset työväenliikkeen edustajat ja teloitettujen omaiset alkoivat suunnitella muistomerkkiä heti sodan jälkeen. Sen pystyttämiselle viranomaiset eivät kuitenkaan antaneet lupaa, mikä kuvastaa vallinneen historiakulttuurin tapaa kieltää ja poistaa punaista perinnettä. Punaiselle muistelukulttuurille ja rituaaleille ei ollut sijaa, sillä voittajien historiasta kertovat menneisyyden sedimentit dominoivat kaupunkitilaa ja menneisyyden tapahtumakulkuja vaivihkaa.[50] Punaisten muistelukulttuuri kilpistyi hautakumpujen ylläpitoon salaa. Alue oli toistuvasti häirinnän kohteena.[51]

> Punaisten hautausmaa – – – muodostui viipurilaisille työväenliikkeen ihmisille pyhiinvaelluspaikaksi, jonne sunnuntaisin tehtiin kävelyretkiä ja vietiin kukkia.[52]
>
> Vainajien muiston vaalimisesta punaisten omaiset ja työväenjärjestöt pitivät huolen. Kukat punaisten haudoille ja varsinkin n.s. koirien hautausmaalla Viipurissa oli vietävä salaa, niin että viranomaiset eivät päässeet näkemään. Koirien hautausmaan, jonne suuret määrät teloitettuja punaisia oli haudattu, monumenttia ei saanut valmistaa muuten kuin perustuksen osalta ja myöhemmin lapuanliikkeen aikana monumentti väkivaltaisesti kuitenkin lekojen avulla hajoitettiin.[53]

Kaikki sodat ja konfliktit jättävät jälkensä muistitietoon ja muistelukulttuuriin. Itsestään selvää sen sijaan ei ole se, mitkä asiat ovat julkisia, historiankirjoitukseen päätyviä menneisyyden tulkintoja tai julkista historiakulttuuria.[54] Sisällissodan osalta sotakuolemat ja hävinneen osapuolen vankileirikokemukset jättivät jälkeen syvän kriisin, jota Ulla-Maija Peltonen kuvaa muistamisen ja unohtamisen väliseksi valtataisteluksi.[55] Kansanrunousarkistoon 1960-luvulla kirjoittanut viipurilainen muistelija luonnehtiikin sisällissodan aikaa näin:

> Sellaista aikaa se oli silloin [1918 sisällissodan jälkiselvittelyjen aikana], ei sitä moni uskoisi. Toisilla oli kuin hääriemua, voittajilla ja Suojeluskunnilla ja toisilla, hävinneillä kuin suuret hautajaiset.[56]

Peltonen myös toteaa, että historiallinen kokemus ja historiallinen tietoisuus limittyvät toisiinsa nimenomaan muistelukerronnassa. Muistamisen tietoisen puolen hän liittää julkiseen ja kollektiiviseen ideologiaan, kun taas kokemuksellisuus on yksityistä ja yksilöllistä.[57] Voi siis ajatella, että sisällissodan voittajien Suomessa harjoittama valta loi Portellin kuvaaman kaltaista julkista, ideologista, kollektiivista ja poliittisesti säänneltyä menneisyyden tulkintaa.

Suomessa 1960-luvun kirjallisuus ja muistitiedon keruut mursivat voimallisesti hierarkkista valta-asetelmaa tekemällä todistajalausunnoista, silminnäkijä-

havainnoista ja muistelukerronnasta merkityksellisiä ja näkyviä. Kaunokirjallisuus oli aikalaistulkintaa menneistä tapahtumista ja murhenäytelmistä, ja monet teokset saivat paljon lukijoita. Punaisen puolen muistitietoa kerättiin kansallisilla keruuhankkeilla, ja kirjoittajat saivat rohkaisua arkistojen keruukehotuksista.[58] Kirjoittaminen oli 1960-luvulla sekä keino vaikuttaa että tulla kuulluksi:

> Kirjoittelen näitä pätkittäin eri iltoina pakkasiltojen kuluksi siinä toivossa, että esim. joku kirjailija saisi joskus vuosien kuluttua näistä virikettä romaanilleen, joka käsittäisi elämää Viipurin Hiekassa. Panen siksi irrallisia ”johtosanoja” vielä kuvittelemalleni kirjailijalle.[59]

Emme tiedä paljoakaan siitä, miten sisällissotaa kuvaava kirjallisuus ja keruut vaikuttivat paikallisesti. Historiakulttuurin hitaasta muutoksesta kertovat esimerkiksi 1990-luvulla alkanut into julkaista sisällissodan historiikkeja sekä erilaisten viihde- ja kulttuurituotteiden jatkuva menekki.[60] Hyvästä esimerkistä käy tietokirjailija Tauno Tukkisen toiminta Sammatissa.[61] Menneisyyden moniäänistyminen on pitkä ja monipolvinen prosessi. Sisällissodan historiakulttuuri on liikkeessä edelleen.

Sedimenttien purkamisesta kriittiseen historiakulttuuriin

Vaikka 1960-luku avarsi historiallista kokemusta ja tietoisuutta merkittävästi, se oli vain yksi välietappi historiakulttuurin aikajanalla. Sitä seurasi Suomessa historian suurten rakenteiden analyysi, mitä tehtiinkin pitkään ja hartaasti. Etenkin sisällissodan kirjallinen rintama – eli viipurilaisen muistelijan ”kuvittelemat kirjailijat” – ottivat vuoden 1918 historiallisen perinnön inspiraationsa lähteeksi. Kukku Melkas ja Olli Löytty ovat todenneet, että kaunokirjallisuudella on erityinen rooli ja kyky käsitellä kansallista murhenäytelmää. Etenkin Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* (romaanitrilogia, 1959, 1960 ja 1962), Veijo Meren *Vuoden 1918 tapahtumat* (romaani, 1960) ja Paavo Haavikon *Yksityisiä asioita* (romaani, 1960) tarjosivat vaihtoehtoja menneisyydelle. Ne kertoivat hävinneiden väkivalloin tukahdutetuista äänistä ja antoivat mahdollisuuden ymmärtää ja käsitellä traumaattisia kokemuksia kollektiivisesti. Samalla ne uudistivat historiakulttuuriamme.[62] Ylipäätään sisällissotaa teoksissaan käsitelleitä kirjailijoita oli paljon. Kansanrunousarkistoon kirjoittanut viipurilainen toteaa, että varsinkin kirjailija Linnalle kuuluu ”kunnia, että hän omalta osaltaan toi asioiden toisenkin puolen näkyviin”.[63] Ajallinen etäisyys taas on suonut historialliselle romaanille mahdollisuuden neutraalimpaan, ei niin syyttelevään ilmaisuun, kuten Melkas ja Löytty kirjoittavat: ”Sisällissotaa käsit-

televät nykyromaanit onnistuvat kuvaamaan sodan vaikutuksia koko kansan psyykkeeseen. Ne ovat kertomuksia siitä, kuinka Suomi meni rikki.” [64]

Akateeminen tutkimus ja populaari historiankirjoitus seurasivat sisällissodan taiteellista rintamaa ja arkistokeruita, mutta ne eivät saavuttaneet samanlaisia kansalaisjoukkoja kuin esimerkiksi sisällissodan kirjallinen rintama. Historiankirjoituksen merkittävimpiin avauksiin kuuluivat Juhani Paasivirran tutkimukset *Suomen itsenäisyyskysymys I–II* (1947, 1949) ja *Suomi vuonna 1918* (1957), Jaakko Paavolaisen terroritrilogia *Punainen terrori* (1966), *Valkoinen terrori* (1967) ja *Vankileirit Suomessa 1918* (1971), Viljo Rasilan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) ja Tuure Lehénin *Punaisten ja valkoisten sota* (1967). Punaisen Suomen akateemisena merkkiteoksena pidän myös Lauri Haatajan, Seppo Hentilän, Jorma Kalelan ja Jussi Turtolan toimittamaa teosta *Suomen työväenliikkeen historia* vuodelta 1976. Teoksen alkusanoihin kiteytyy paljon 1970-luvun asenneilmapiiristä:

> Työväenliikkeen historian tutkimus on Suomessa muihin pohjoismaihin verrattuna ollut hyvin vähäistä. Vasta viime vuosina työväenliikettä käsittelevien yliopistollisten opinnäytetutkimusten määrä on alkanut lisääntyä. Yliopistollisen historiankirjoituksen suhtautuminen työväenliikkeen tutkimiseen on ollut erittäin torjuva. Historiankirjoituksen piirissä vuoden 1918 kansalaissodan luoma kuilu säilyi todella pitkään vihamielisyytenä työväenliikettä kohtaan. Vielä pitkään 1960-luvulle saakka historiankirjoitusta hallitsivat yksipuolisesti työväenliikkeen vastaiset asenteet.[65]

Haatajan, Hentilän, Kalelan ja Turtolan pohdinta vuodelta 1976 antaa selvän viitteen siitä, että työväkeä ja sisällissotaa käsittelevä historiankirjoittaminen ja akateemisen tutkimuksen traditio säilyivät pitkään yksipuolisina ja muutos kohti modernia historiankirjoitusta tapahtui hitaasti. Oikeastaan vasta brittiläisen historiantutkijan Anthony F. Uptonin tutkimus *The Finnish Revolution 1917–1918* (1980; suom. 1980 ja 1981) ja Jussi T. Lappalaisen punaisen Suomen historia *Punakaartin sota 1–2* (1981) olivat pyrkimyksiä luoda sodasta kahden osapuolen muodostama kokonaisuus. Heikki Ylikangas tosin on ollut sitä mieltä, että akateeminen historiantutkimus kompuroi sisällissodan äärellä vielä 1980-luvullakin. Esimerkiksi Lappalaisen kaksiniteisen tutkimuksen heikkoudeksi Ylikangas nimeää punakaartiin liittyvän käsitteistön: ”Se on siinä nimetön sota.”[66]

1990-luku käynnisti suomalaisessa historiakulttuurissa sisällissodan sedimenttien tieteellisen ja samalla korostuneen punahenkisen analyysin. Voikin ajatella, että kriittinen tiedonintressi, jossa menneisyyden sedimenttejä purettiin arvioivasti ja emansipatorisesti, saavutti myös sisällissodan akateemisen

tutkimustradition pysyvästi. Muutos vei samalla suomalaista yhteiskuntaa avoimempaan ja ennen kaikkea vapaampaan suuntaan. Heikki Ylikankaan Tieto-Finlandia-palkittu *Tie Tampereelle* (1993) ja Ohto Mannisen toimittama teossarja *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* (1993) muuttivat myös historiakulttuuria toisenlaiseksi. Kitkatta muutos ei sujunut, kuten Ylikangas luonnehtii:

> Punaisen Suomen historiasta seurasi, että osa tutkijoista alkoi vaatia vastateosta. Jouduin Suomen Historiallisen Seuran esimiehen ominaisuudessa johtamaan näitä neuvotteluja opetusministeriön kanssa. Itse katsoin, että vapaassa maassa piti voida harjoittaa vapaata tutkimusta. Opetusministeriö vihdoin suostui hankkeeseen ja niin näki 1990-luvun alkutaitteessa päivänvalon kolmiosainen massiivinen teos *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. Se ilmaisee otsikollaan painotuksensa eli sodan kytkemisen osaksi itsenäistymisprosessia.[67]

Nuoremmat tutkijat alkoivat 1990-luvulla selvittää sisällissodan vyyhteä mikroskooppisesta ja kokemuksellisesta näkökulmasta. Marko Tikka ja Antti O. Arponen esimerkiksi pohtivat kirjan *Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918* (1999) alussa sitä, miksi kirjoittaa vuodesta 1918: ”Eikö siitä ole kirjoitettu jo kaikki mahdollinen?” Tekijöiden omasta mielestä juuri *Koston kevät* oli ensimmäinen sellainen historiantutkimus, jossa rekonstruoitiin Lappeenrannan osalta sisällissodan jälkiselvittely ”sellaisena kuin se on tapahtunut”.[68] Ulla-Maija Peltonen puolestaan totesi folkloristiikan väitöskirjassaan *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (1996), että ”vaikka vuosi 1918 on uusimman historiamme tulkituinta aluetta, tutkimus on puutteellista, esimerkiksi siksi, että sodan ja sen seurausten mentaalisia vaikutuksia ei ole juuri tutkittu”.[69]

Tutkijoiden luonnehdinnat omien teostensa merkittävyydestä heijastelevat sitä tosiasiaa, että tiedonarkeologiset pohdinnat ovat erittäin vaikeita, kun kohteena ovat historian kipupisteet. Vielä 1990-luvulla sisällissotaa leimasi tulkintoihin liittyvä valtataistelu. Kenties merkittävin osoitus historiakulttuurin muutoksesta oli Ylikankaan *Tie Tampereelle* -teoksen vuonna 1994 saama Tieto-Finlandia ja Valtioneuvoston kanslian vuonna 1998 käynnistämä *Suomen sotasurmat 1914–22* -hanke.[70] Niiden vanavedessä sisällissodan tutkimus saavutti niin kutsutun modernin historiankirjoituksen vaiheen: tutkimus monipuolistui radikaalisti sekä sisältöjen että käsittelytapojensa osalta.[71] Suosioon siis tulivat edellä mainitut mikroskooppiset, tiedonarkeologiset ja muistelukerronnalliset näkökulmat.[72]

Akateemisen historiantutkimuksen tähänastisena päätepisteenä pidän Seppo Hentilän teosta *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka* (2018). Siinä sisällis-

sodan sadan vuoden sedimentit on jo purettu, mitä Hentilä uskoakseni pitää ihan hyvänä asiana. Yhtäältä hän ilmiselvästi haikailee kriittisen historiankirjoituksen vanhoja ja hyviä aikoja. Historiantutkimus on rauhoittumaan päin, ja menneisyyden tyventä murtavat enää vuoden 2017 ”juhlarahakohun” kaltaiset ”kolmen tunnin somemyrskyt”. ”Koska lavastettu teloituskuva ei kelvannut Suomi 100 -juhlarahaan, päätin ottaa sen tämän kirjan kansikuvaksi”, kirjoittaa Hentilä.[73]

Haudattujen muistojen Karjala – aina vain?

Työväen Arkiston viipurilainen muistelija kuvaa episodia, joka tapahtui 1960-luvulla silloiseen Leningradiin suuntautuneen turistimatkan aikana. Kirjoittaja pyysi linja-autoa pysähtymään Koirien hautausmaan kohdalla, ja seurue löysi alueelta huonosti hoidetun joukkohaudan. Oppaana ja tulkkina toiminut venäläinen nainen otti asian hoitaakseen, mikä johtikin toimenpiteisiin. Paikalle pystytettiin muistomerkki, mihin suomalaiset viranomaiset eivät antaneet lupaa sisällissodan jälkeen.

> [M]entiin katsomaan punaisten suurta joukkohautaa: Hautapaikalla oli pieni rautakehys. Venäläinen oli ankarasti arvostellut, että punaisten hautapaikka oli huonosti hoidettu, päästetty kasvamaan pensaikkoa ja suomalaisten rakentama hautausalueen aita oli poistettu. Tämän arvostelun kuuli retkikunnan oppaana ja tulkkina ollut suomenkielentaitoinen nainen, joka oli ilmoittanut asiasta Viipurin kaupungin komitealle. Sen jälkeen ovat venäläiset tuoneet punaisten hautapaikalle kuvapatsaan ja kunnostaneet aluetta.[74]

Koirien hautausmaa ei ennen vuosien 1939–1945 sotia kuulunut valkoisen puolen tunnustamaan historiakulttuuriin. Neuvostoaikana oli sen sijaan poliittisesti edullista kaivaa vuoden 1918 punaiset sedimenttikerrokset historian hämäristä esiin. Koirien hautausmaalle vuonna 1961 pystytetty graniittinen muistomerkki symboloi sekä neuvostoaikaa ja -valtaa että punakaartiin kuuluneiden tovereiden ja soturisankareiden muistoa. Muistomerkkiin kiinnitetyssä muistolaatassa lukee:

> Tällä paikalla uinuvat suomalaisten valkokaartilaisten ja saksalaisten interventtien huhti- ja toukokuussa v. 1918 ampumat suomalaiset punakaartilaiset, jotka olivat miehuullisesti taistelleet Suomen työkansan asian puolesta. Ikuinen kunnia sankareille!
>
> 1961 huhtikuu. Suomen työkansaa kohtaan tuntemansa proletaarisen solidaarisuuden osoitukseksi Neuvostoliiton työtä tekeviltä.[75]

Kävin itse Koirien hautausmaalla ensimmäisen kerran 2000-luvun alussa, kun kirjoitin väitöskirjaani *Haudatut muistot* (2004). Paikka näkyi maisemassa, mutta neuvostoajan patriotismi oli osin jo hautautumassa historian hämärään. Omaan mieleeni piirtyi vahvasti kuva vainajan karsikosta, jonka joku vuoden 1918 punaisen perinnön tunteva siirtokarjalainen tai venäläinen oli veistänyt joukkohaudalla kasvavan männyn kupeeseen. Suomalaisessa perinteessä ristipuilla ja vainajan karsikolla on merkitty paikkoja, jotka rajaavat elävät kuolleista ja nykyisyyden menneisyydestä. Sisällissodan aikana vainajien karsikoita veistettiin, koska niillä merkittiin punaisten uhrien teloitus- ja hautapaikkoja. Uhrit olivat tavallisimmin nimettömiä. Karsikoilla siis tehtiin näkyväksi se, mikä ei muuten saanut näkyä maisemassa.[76] Koirien hautausmaalla koin vahvasti, että mykät puut symboloivat haudattuja muistoja ja uhmasivat aikaa.[77]

Tätä artikkelia kirjoittaessani ensimmäisestä käynnistäni Koirien hautausmaalla on kulunut miltei parikymmentä vuotta. Karjalaisten kotiseutumatkalaisten mukana olen käynyt paikalla vain kahdesti. Oma kokemukseni on, että siirtokarjalaisten kotiseutumatkojen ei voinut 1990-luvulla edes kuvitella suuntautuvan tällaisille kiistellyille muistin paikoille. Tilanne ei ole oleellisesti muuksi muuttunut, pois lukien Teemu Keskisarjan ja Eeva Tammen opastamat sotahistorialliset matkat ”sisällissodan rankimmille terroripaikoille” ja vuoden 1944 Viipuriin.[78]

Viipuriin liittyvään historiakulttuuriin kuuluu ensisijaisesti menetyksen diskurssi ja siihen kytkeytyvä katkeransuolainen nostalgia. Punaisen Viipurin muistolla on tässä kehyksessä vähäisempi sija. Tämä on inhimillistä, sillä oman kotinsa menetyksen kokeneet evakot ovat sotapakolaisia ja diasporan uhreja. Ylipäätään Neuvostoliitolle menetetty Karjala on ollut tyrehtymätön runsaudensarvi kaikenlaisille kirjallisille ja taiteellisille pyrinnöille sotien 1939–1945 jälkeisessä Suomessa. Diasporan aikana on kirjoitettu viljalti kyläkirjoja, muistelmateoksia, romaaneja ja näytelmiä. Karjala on suomalaisen historiakulttuurin ehtymätön lähde, jota myös akateeminen tutkimus jatkuvasti uusintaa. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö ja Olli Kleemola esimerkiksi kirjoittavat vuonna 2018 ilmestyneessä kokoomateoksessa *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani*:

> Karjala on menetetty – ikuisiksi ajoiksi, kuten tänä päivänä useimmat suomalaiset varmaan uskovat, mutta kuollut Karjala ei ole. Ei Karjala voi koskaan kadota, niin olennainen osa se on Suomen kansallista kertomusta. – – – Historiaa, ei maan poliittista ja sotahistoriaa eikä kulttuurihistoriaa voi kirjoittaa ilman Karjalaa. Vankkumattomana todisteena tästä ovat jo Karjalan taistelutantereilla kaatuneiden sankarihaudat Suomen kirkkomailla, syntymäkuntien nimet karjalaisten vainajien hautakivissä ja pitäjäseurojen Karjalaan jääneille vainajille pystyttämät muistomerkit.[79]

Suomalainen historiakulttuuri on kyllästetty Karjalan menetyksellä, ja Viipurilla on tässä kerronnan traditiossa aivan erityinen rooli:

> Nimenomaan Viipuriin, Karjalan pääkaupunkiin tuntuukin kulminoituvan kaikki menetettyyn kotiseutuun kohdistettu kaipuu ja ikävä. Paljon on puhuttu erityislaatuisesta Viipurin hengestä, jolle ei löytynyt maasta vertaa. Se tempasi otteeseensa muualtakin muuttajat.[80]

Sisällissodan kipupisteitä on Viipurin ja Karjalan osalta ruvettu käsittelemään kriittisesti myöhään, kymmeniä vuosia muuta Suomea myöhemmin. Purkutyö on silloinkin jäänyt muutamien akateemisten tutkijoiden ja historiankirjoittajien tehtäväksi. Itse kirjoitin väitöskirjassani vuonna 2004, että vuoden 1918 poikkeavat punaiset kuolemat haastavat kenet tahansa pohtimaan, miten me merkityksellistämme kuolemia ja ihmisarvoa tai miten toimimme tässä maailmassa.[81] Toisaalta Viipurin vuoden 1918 tapahtumissa on myös jotain sellaista, jonka vetovoimasta ei helpolla tempauduta irti, kuten Teemu Keskisarja kirjoittaa teoksensa *Viipuri 2018* (2013) alussa:

> Kaikki kirjani kertovat kuolleista ihmisistä, kadonneesta ajasta ja enemmän tai vähemmän haudatuista tapauksista – tämä myös kaupungista, jota ei enää ole. Näin joudun ajattelemaan Viipurista, jonka kaihoajatkin käyvät vähiin. Viipurin historia toki pysyy osana Suomea. Valintaa vuotta 1918 koskettavien kertomusten keskiöksi ei tarvitse perustella utuisilla tunteilla. Latausta riittäisi isompaankin pamaukseen.[82]

Sisällissota toisin sanoen

Artikkelini on analyysi Viipuriin liittyvästä sisällissodan muistelusta ja siitä, miten haudattujen muistojen kaksijakoinen historiakulttuuri on kuluneen sadan vuoden aikana muuttunut lopulta moneudeksi. Muutos on ollut merkityksellinen etenkin sisällissodan hävinneelle osapuolelle jälkeläisineen. Voi ajatella, että muistojen haudat on kuluneen sadan vuoden aikana luotu auki ja kaikille sisällissodan uhreille heitetty historiakulttuurin muuttuessa kepeämmät mullat.

Tiedonarkeologiset pohdintani ovat paljastaneet Viipurin menneisyydestä sedimenttejä, joiden louhiminen on ollut Suomessa hidasta. Suomalaista historiakulttuuria luonnehti yli puoli vuosisataa voittajien kirjoittama vapaussotatulkinta, jonka mukaan myös muistelukulttuuri jakaantui punaiseen ja valkoiseen perinteeseen. Benedict Andersonin[83] kuvaaman kaltainen aave-

mainen samuuden tunne sai rinnalleen vaihtoehtoja vasta 1960-luvulla, kun sisällissodan taiteellinen rintama otti sodan toisetkin tulkinnat käsittelyyn. Kirjailijoiden aloittamaan keskusteluun reagoivat myös suomalaiset arkistot käynnistäen sisällissodan punaisen puolen muistitiedon keruita, jotka olivat valtava menestys. Suomalainen sisällissodan historiankirjoitus sen sijaan modernisoitui huomattavan hitaasti. Lopullisesti se uudistui oikeastaan vasta, kun Heikki Ylikangas sai Tieto-Finlandian *Tie Tampereelle* -teoksestaan vuonna 1993 ja Ulla-Maija Peltonen osoitti sisällissodan muistelukulttuurin merkityksen *Punakapinan muistoissa* vuonna 1996.

Artikkelini aineisto koostuu diasporassa elävien siirtokarjalaisten kirjoittamasta muistitiedosta, joka liittyy sisällissodan aikaan Viipurissa. Arkistojen kirjoittajat ovat pääsääntöisesti punaisia, joille annettiin vasta 1960-luvulla ensimmäisen kerran virallisesti mahdollisuus kertoa menneisyydestään vuoden 1918 Viipurissa ja Suomessa. Kirjoittajien kerronnassa vuosien 1939–1945 sodat ja diaspora ovat läsnä vain häivähdyksinä. Jälkikäteen on vaikea arvioida, oliko kerronta Karjalasta ja sen menetyksestä 1960-luvun punaisille yhtä pakottavaa kuin sisällissotakerronta Karjalasta. Arkistotekstien pohjalta muistelijoilla oli tärkeää kertoa vaietuista muistoista ja itse koetusta sisällissodasta. Tällaiseen muistelukulttuuriin punaisia muistelijoita kannustettiin vahvasti myös arkistojen ohjeistuksilla ja päämäärillä. Toiminta kerrytti arkistoihin erityisen punaisen Suomen muistojen historiakulttuurisen sedimentin.

Punaisen muistin paikat Viipurissa eivät ole koskaan olleet karjalaisten kotiseutumatkojen vakinaisia kohteita, vaikka ne ovat 1900-luvulla käytyjen sotien merkittävimpiä näyttämöitä Viipurin kaupunkialueella. Ne kuuluvat haudattuihin muistoihin, joista Karjalaa käsittelevässä historiakulttuurissa puhutaan edelleen nikotellen. Sata vuotta sodan jälkeen voidaan todeta, että kuluneet vuosikymmenet, kriittinen analyysi ja kansakunnan muistiin liittyvät itsetutkiskelut ovat mahdollistaneet monenlaiset eri totuudet ilman, että menneisyytemme palvonta tai rakkautemme Karjalaan siitä oleellisesti kärsisi, kuten Eeva Kilpeä mukaillen artikkelin alussa totesin.[84] Sisällissodasta on olemassa useita rinnakkaisia tulkintoja.[85]

Uusin kerros sisällissotaan kytkeytyvästä historiakulttuurista ovat vuoden 2018 juhlahumun tuottamat tulkinnat ja kriittinen historiankirjoitus, joka mieltää sisällissodan eriaikaiset tulkinnat paikallisiksi kamppailuiksi, jotka lopulta kiinnittyvät osaksi yleistä historiaa, taiteita, yhteiskuntaa ja globaalia maailmaa. Suomi oli vuonna 1917 yksi luhistuvan Venäjän kriisipesäkkeistä ja keväällä 1918 pelinappula Saksan ja Venäjän välisessä geopoliittisessa mittelyssä. Punaiset ja valkoiset joukot sotivatkin paikallistasolla ”tietämättä siitä, mitä heidän puolestaan Berliinissä ja Petrogradissa päätettiin”, kuten Henrik

Meinander asian ilmaisee.[86] Suomalainen historiankirjoitus – ja sen vanavedessä kenties myös historiakulttuuri – kääntänee siis vielä kerran kunnolla lehteä. Uskon, että seuraavaksi vuorossa ovat sisällissodan globaalit analyysit, kriittisen tutkijapolven muistelmat ja tutkimuksen emansipaatiota käsittelevät historiografiat.

Viitteet

1 Hentilä 2018, 9–15; Peltonen 2003, 258.
2 Kilpi 2001, 346; myös Fingerroos 2004a, 11.
3 Sisällissotaa käsittelevien arkistotekstien konteksteista työväen omissa arkistoissa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa ks. tarkemmin Fingerroos 2004a, Fingerroos 2009 ja Fingerroos 2004b. Kattavin yleisesitys arkistojen keruutoiminnasta löytyy lähteestä Peltonen 1996. Olen myös tehnyt viipurilaisten siirtokarjalaisten teemahaastatteluja (n = 34), jotka ovat syventäneet tulkintojani sisällissodan muistelukulttuurin luonteesta. Tässä artikkelissa haastattelujen rooli on kuitenkin vähäinen.
4 Peltonen 2003, 258–259.
5 Portelli 2006, 62–64.
6 Fingerroos 2004a, 414; Fingerroos 2009, 261–262.
7 Foucault 2005, 11–13, 28; Tieteen termipankki; Tiisala 2010.
8 Alasuutari 1999, 90–93.
9 Peltonen 2003, 14–15.
10 Peltonen 1996, 14–18.
11 SKS. KRA. ”1918”/35: 184.
12 Peltonen 2003, 260.
13 Mikä Kansan Arkisto on?
14 KA. Kansan Arkiston arkisto. HC Perinteenkeruu. Luokkasodan muistot talteen, tiedote.
15 KA. Kansan Arkiston arkisto. HC Perinteenkeruu. Vetoomus kaikille työväenliikkeen jäsenille.
16 Ks. KA. Kansan Arkiston arkisto. HC Perinteenkeruu. Luokkasodan muistot talteen, tiedote.
17 Peltonen 1996, 90–91, 282–286; Peltonen 2003, 20.
18 Työväen Arkisto: Eilistä ja nykypäivää; Muistitiedon lähteillä; Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot. TKU/A/02/109; Työ tehty jäntevin kourin 1960, 3.

19 Ks. Foucault 2005.
20 *Muistitietouutisia* 1965.
21 *Mitä muistat vuosilta 1917–1918* (1995); *Tasavallan ensimmäinen vuosikymmen 1969.*
22 Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot. TKU/A/02/109.
23 TA. TMT IA 1918: 0/2 (Nimetön, Lappeenranta).
24 TA. TMT 22: 41/84.
25 Peltonen 1996, 79–81.
26 TA. TMT 164: 460.
27 TA. TMT 21: 41/71.
28 Vento 1968, 3.
29 Peltonen 1996, 70.
30 Peltonen 1996, 65–67; SKS. Keruut.
31 SKS. Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistista ja perinteestä.
32 Foucault 2005.
33 SKS. Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistista ja perinteestä.
34 Peltonen 1996, 70, 90–91, 94, 107.
35 Vrt. Portelli 2006.
36 SKS. KRA ”1918”/39: 138–139.
37 SKS. KRA ”1918”/2: 111.
38 SKS. KRA ”1918”/1: 123.
39 Hentilä 2018,10–11; Torsti 2008, 63.
40 Ahonen 1998, 15; Torsti 2008, 63; Torsti 2012, 51.
41 Peltonen 2003, 14–15.
42 Peltonen 2003, 249.
43 Torsti 2008, 63. Valkoisen Viipurin muistamisesta sisällissodan jälkeen on kirjoittanut myös Roselius 2019.
44 SKS. KRA. ”1918”/48: 190.
45 Ks. yksityiskohtaisemmin Fingerroos 2004; 2009, 261–262.
46 SKS. KRA ”1918”/30: 206.
47 TA. TMT 68: 61.
48 SKS. KRA ”1918”/52: 52.
49 Peltonen 2003, 187.
50 Portelli 2006, 62–64.
51 Fingerroos 2009, 263–264; Riihinen 1972, 68–69.
52 TA. TMT 134: 258/59.
53 TA. TMT 135: 258/68.
54 Peltonen 2003, 10.
55 Peltonen 2003, 10.
56 SKS. KRA ”1918”/30: 207.
57 Peltonen 2003, 20.
58 Melkas & Löytty 2018, 11–12; Peltonen 1996, 107.
59 SKS. KRA. ”1918”/39: 142.
60 Hentilä 2018, 12.
61 Heimo 2011, 98.
62 Melkas & Löytty 2018, 11–12.
63 SKS. KRA ”1918”/14: 425.
64 Melkas & Löytty 2018, 31.
65 Haataja, Hentilä, Kalela & Turtola 1976, 5.
66 Ylikangas 2008.
67 Ylikangas 2008.
68 Tikka & Arponen 1999, 9.
69 Peltonen 1996, 15.
70 Heimo 2011.
71 Esim. Hakala 2006; Huhta 2009 (toim.); Kinnunen 2006; Sélen 2001; Tikka 2004; 2006a; 2006b; Roselius 2006; 2007; Vasara 1997.
72 Esim. Fingerroos 2004a; Heimo 2010; Latvala 2005; Lintunen 2015; Peltonen 1996; 2003.
73 Hentilä 2018, 309.
74 TA. TMT 134: 258/59.
75 Fingerroos 2004a 263; Riihinen 1972, 69–71.
76 Fingerroos 2004, 373–374; Peltonen 2003, 197, 238–239 Vilkuna 1992, 119–122.
77 Fingerroos 2004, 373–374.
78 Lomalinja. Teemu Keskisarjan matkassa Viipuri 1918 ja 1944. Toinen matkoista ajoittuu vuoteen 2014, jolloin VSKS järjesti vuoden 1918 sodan tulkintoja käsittelevän teemamatkan Viipuriin.
79 Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018, 209.
80 Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018, 210.
81 Fingerroos 2004, takakansiteksti.
82 Keskisarja 2013, 9.
83 Anderson 2007.
84 Kilpi 2001, 346; myös Fingerroos 2004a, 11.
85 Ylikangas 2008.
86 Meinander 2012, 12–14, 17; 2018, 36; Melkas & Löytty 2018, 10. Ks. myös esim. *Aamulehti* 31.12.2016.

Arkistolähteet

Kansan Arkisto (KA), Helsinki.

Kansan Arkiston arkisto. HC. Perinteenkeruu.

— Luokkasodan muistot talteen. Tiedote. Päivätty 1. helmikuuta 1958.

— Vetoomus kaikille työväenliikkeen jäsenille. Päivätty marraskuussa 1977.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto (SKS KRA), Helsinki.

Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistista ja perinteestä. Suomalaisen Tiedeakatemian keräilytoimisto. 1966.

1918 muistitietokokoelma. (Kokoelma, sidosnumero, sivut, kertojan sukupuoli, syntymäaika.)

— ”1918”/1: mies, s. 1908.

— ”1918”/2: mies, s. 1885.

— ”1918”/14: nainen, s. 1902.

— ”1918”/30: nainen, s. 1893.

— ”1918”/35: nainen, s. 1906.

— ”1918”/39: mies, s. 1917.

— ”1918”/48: nainen, s. 1895.

— ”1918”/52: mies, s. 1887.

Työväen Arkisto (TA), Helsinki.

Työväen Muistitietotoimikunta (TMT), 1918 muistelmakokoelma. (Sidosnumero, kartunta- eli kertojanumero, tallenteen numero, kertojan sukupuoli, syntymäaika, paikkakunta.)

— XXI: 41/71. Mies, s. 1897, Viipuri.

— XXII: 41/84. Mies, s. 1880, Savitaipale.

— LXVIII: 61/. Mies, s. 1885, Käkisalmi.

— CLXIV: 460/. Nainen, s. 1885, Viipuri.

— IA 1918: 0/2 (Nimetön, Lappeenranta). Nimetön kirje, lähetetty 27.2.1965.

— CXXXIV: 258/59. Mies, s. 1894, Viipuri mlk.

— CXXXV: 258/68. Nainen, s. 1906, Viipuri.

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, Turku.

— TKU/A/02/109. Tutkija Risto Reunan (Työväen Arkisto) haastattelu. Fingerroos, Outi 2002.

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Ahonen, Sirkka (1998). Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. Helsinki: SHS.

Alasuutari, Pertti (1999). Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Anderson, Benedict (2007). Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.

Fingerroos, Outi (2004a). Haudatut muistot. rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. Helsinki: SKS.

Fingerroos, Outi (2004b). ”Sisällissodan arkistoidut muistot ja tulkinnan mahdollisuus”. Teoksessa Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat, toim. Tuulikki Kurki. Helsinki: SKS, 13–39.

Fingerroos, Outi (2008). ”Klassinen tulkinta modernista nationalismista”. Elore 15 (2008:1) (viitattu 4.4.2018).

Fingerroos, Outi (2009). ”Punaisen Viipurin muistin paikat 1918”. Teoksessa Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista, toim. Outi Fingerroos, Minna Opas & Teemu Taira. Helsinki: SKS, 245–276.

Foucault, Michel (2005). Tiedon arkeologia. Tampere: Vastapaino. (Alkuteos L’archéologie du savoir, 1969).

Haataja, Lauri, Hentilä, Seppo Kalela, Jorma & Turtola, Jussi (toim. 1976). Suomen työväenliikkeen historia. Helsinki: Työväen Sivistysliitto ry; Joensuu: Kansan Voima Oy.

Hakala, Anu (2006). Housukaartilaiset. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa. Helsinki: Like.

Heimo, Anne (2010). Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. Helsinki: SKS.

Heimo, Anne (2011). Vuoden 1918 muistot Sammatissa ja historian yhteiskunnallinen rakentaminen. Kasvatus & Aika 5 (2011:3), 82–113.

Hentilä, Seppo (2018). Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Tallinna: Siltala.

Huhta, Ilkka (toim. 2009). Sisällissota 1918 ja kirkko. Helsinki: SKHS.

Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli (toim. 2018). Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Turku: Siirtolaisinstituutti & Oy Sigillum Oy.

Keskisarja, Teemu (2013). Viipuri 2018. Helsinki: Siltala.

Kilpi, Eeva (2001). Rajattomuuden aika. Kertomus lapsuudesta. Helsinki: WSOY.

Kinnunen, Tiina (2006). Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Latvala, Pauliina (2005). Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. Helsinki: SKS.

Lintunen, Tiina (2015). Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.

Lomalinja. Teemu Keskisarjan matkassa Viipuri 1918 ja 1944 (https://www.lomalinja.fi/sotahistoriallinen-matka/teemu_keskisarjan_matkassa_viipuri_1918_ja_1944, viitattu 31.3.2020).

Meinander, Henrik (2012). Tasavallan tiellä: Suomi kansalaissodasta 2010-luvulle. Helsinki: Schildts & Söderström.

Meinander, Henrik (2018). ”Det långa 1900-talet”. Teoksessa Demokratins drivkrafter Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020, red. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg. SLS. Stockholm: Helsingfors Appell Förlag.

Melkas, Kukku & Löytty, Olli (2018). ”Miten kirjallisuus kohtaa sisällissodan”. Teoksessa Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan, toim. Kukku Melkas & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

Melkas, Kukku & Löytty, Olli (2018). ”Sisällissotakirjallisuuden laskoksia”. Teoksessa Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan, toim. Kukku Melkas & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

Kansan Arkisto. Mikä kansan arkisto on? (http://www.kansanarkisto.fi/esittely/, viitattu 29.6.2018).
Mitä muistat vuosilta 1917–1918 (1995). Keruujulistus. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.
Muistitiedon lähteillä. Työväen Arkisto. (http://www.tyark.fi/muistitieto/, viitattu 29.6.2018).
Muistitietouutisia 1965. N:o 1. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.
Peltonen, Ulla-Maija (1996). Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Helsinki: SKS.
Peltonen, Ulla-Maija (2003). Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta Helsinki: SKS.
Portelli, Alessandro (2006). Käsky on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944. Helsinki: Faros-kustannus Oy.
Riihinen, Ville (1972). ”Viipurin työläisten taistelusta”. Teoksessa Ennen ja jälkeen 1918, toim. Torsti Toivonen, Erkki Kivimäki, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Toivo Vuorela & Pentti Kirvesmies. Helsinki: Vuoden 1918 Kansalaissodan Muistomerkkiyhdistys r.y. 65–70.
Roselius, Aapo (2006). Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
Roselius, Aapo (2007). Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Helsinki: Tammi.
Roselius, Aapo (2019). ”Valkoinen Viipuri”. Teoksessa Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939, toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 21. Helsinki: VSKS.
Sélen, Kari (2001). Sarkatakkien maa: suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. Helsinki: WSOY.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Keruut. ((https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/kokoelmat-ja-tiedonlahteet/kirjallisuuden-ja-kulttuurihistorian-2?sort=Vuodet&luettelo=keruut#.WzY3UOQUmUk, viitattu 29.6.2018).
Tasavallan ensimmäinen vuosikymmen (1969). Keruujulistus. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.
Tieteen termipankki. Kirjallisuudentutkimus: tiedon arkeologia (http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:tiedon arkeologia, viitattu 4.4.2018).
Tiisala, Tuomo (2010). ”Michel Foucault”. Filosofia.fi. Portti Filosofiaan. (http://filosofia.fi/node/5351#Tiedon arkeologia, viitattu 4.4.2018).
Tikka, Marko (2006a). Terrorin aika: Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Helsinki: Ajatus Kirjat.
Tikka, Marko (2006b). Valkoisen hämärän maa? suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921. Helsinki: SKS.
Tikka, Marko & Arponen, Antti O. (2004). Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918. Helsinki: WSOY.
Torsti, Pilvi (2008). ”Historiapolitiikkaa tutkimaan – Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä”. Kasvatus & Aika 2 (2008:2), 61–71.
Torsti Pilvi (2012). Suomalaiset ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
Työ tehty kourin jäntevin 1960. Keruujulistus. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.
Työväen Arkisto: Eilistä ja nykypäivää. Työväen Arkisto. (http://www.tyark.fi/ta_historia.pdf, viitattu 29.6.2018).
Vasara, Erkki (1997). Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939. Helsinki: SHS.
Vento, Urpo (1968). Kansanrunousarkiston opas. Helsinki: SKS.
Vilkuna, Janne (1992). Suomalaisten vainajien karsikot ja ristipuut. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
Ylikangas, Heikki (2008). ”Vuoden 1918 tutkimus”. Heikki Ylikankaan blogi. (https://blogs.helsinki.fi/hylikang/2008/11/, viitattu 15.1.2020).